

FONOLOGIA BILINEARĂ ȘI ACCENTUL SECUNDAR ROMÂNESC

Ovidiu DRĂGHICI

Les efforts désespérés pour surmonter la linéarité viennent rappeler utilement et sensiblement aux linguistes que les facilités notationnelles ne font pas les évidences conceptuelles. (Patrik Sauzet)

1.0. O reprezentare a rostirii „ca un șir *linear de segmente concatenate* purtătoare de diferite grade de accent”(UN:257), așa cum apare la generativiști (VG:26, VM:1) sau la structuraliștii clasici (cf. segmental / suprasegmental, VF:41; fonemică / prozodie, IR:74, FF:256), este o fonologie bilineară.

Atributul de *linear* este amintit mai ales pentru a pune în evidență „neajunsurile” fonologiei clasice, spre deosebire de unele teorii moderne, considerate mai adecvate, numite generic *fonologii cu trei dimensiuni, nelineare, multi- sau plurilineare* (UN:257).

Orice fonologie trebuie să fie, însă, lineară, dată fiind caracteristica fundamentală a semnificativului sonor (SC:88, SL:2). Chiar „tridimensionalitatea” unei reprezentări (UN:259) cum este fonologia *autosegmentală* (VM:4-8, VG:27-34) nu iconizează *natura* semnalului vocal (propagat radial – singurul aspect în care se poate vorbi de trei dimensiuni), ci este doar o însușire a *schematizării* sau a metaforei caietului „înfoiat” (v. VG:26, VM:3); axa principală este în mod firesc *durată*, „restul” *spațiului* fiind ocupat de puncte și linii ce vor să reprezinte integrator „toate unitățile folosite în analiza fonologică” (UN:259).

1.1. Linearitatea (principiu legitimat de derularea în timp a semnalului vocal în ansamblul său) este uneori înțeleasă ca *șir* al segmentelor minimale distinctive (IR:46), situație în care apare ca o aproximare sumară, ca „o bază de simplificare a lucrurilor” (IR:57). De aceea diferențele de durată, intensitate și înălțime dintre segmente, și chiar „pauzele” dintre acestea, sunt proiectate pe o *altă* linie (FF:243), cea suprasegmentală, ale cărei unități le „dublează pe cele segmentale, de care sunt inevitabil atașate” (IR:57) sau care „se suprapun segmentelor vorbirii” (AI:75).

Astfel, se consideră că articularea integrală a semnificativului sonor (uneori se vorbește de semn, FF:243) presupune manifestarea *simultană* a două articulări: o articulare / linie segmentală și o articulare „longitudinală” (FF:244) / „linie prosodică”, ultima fiind „un nivel superior” (PL:265) de structurare a emisiei vocale. Fără să întâlnim o explicare figurativă a acestei conceptualizări – apărută ca o „ameliorare” a (mono)linearității – avem imaginea acestei *bilinearități* a semnului lingvistic rostit: două linii orizontale paralele.

1.2. Axioma saussuriană pare inadecvată (sau adecvată parțial) în urma „contaminării” unei proiecții teoretice (șirul de foneme) cu o caracteristică intrinsecă a semnalului vocal (linearitatea). Însă „parametrii prozodici corespund fonației înseși” (PL:264) și nu se justifică o linie suprasegmentală a unor unități care să reprezinte o „articulare suplimentară” (GA:22) sau care să „constituie un

cod secundar față de codul segmental, dar nu neimportant și omisibil, mai ales dacă este vorba de aspectul vorbit[!] al limbii” (IR:57).

Însuși maestrul genevez atrăgea atenția asupra *aparentei* nonlinearității a semnificantului (sonor): „În anumite cazuri acest lucru [linearitatea] nu este evident. Dacă, de exemplu, accentuez o silabă, se pare că acumulez în același punct elemente semnificative [= purtătoare de informație] diferite. Dar e o iluzie: silaba și accentul său nu constituie decât un act fonator; *în interiorul acestui act nu există dualitate* [s.n.], ci numai diferite opoziții față de ceea ce se află în vecinătate” (SC:89).

Cealaltă direcție în care a evoluat iluzoria „abandonare” a principiului saussurian presupune, nu o altă linie (prozodică), ci *suprapunerea* (v. AS:120) „încălecarea” (fr. *chevauchement*, VG:26, SL:1) segmentelor, unilinearitatea fiind „desfăcută” în reprezentări tridimensionale (v. VM:2-4).

1.3. Afirmația că „semnalul de vorbire variază în funcție de două dimensiuni” (PL:264) nu contrazice principiul linearității, pentru că nu privește *natura* sunetului, ci vizualizarea artificială în cadrul experimental a ceea ce s-ar putea numi *fonometrie plană*.

Indiferent de felul filtrării semnalului în funcție de parametrii acustici urmăriți, există întotdeauna o axă *temporală* (orizontală). Pe axa verticală, *spectrală* sau *formanțială* pot fi iconizate (în sensul propriu al „fonografierii”, scopul fiind să existe o legătură naturală (cauzală) între sunet și imaginea lui) variațiile (fiind vorba de *rostire*, nu există, în principiu, un semnal omogen) de *timbru, intensitate, ton* etc.

Pentru că particularitățile de „timbru” ale diferitelor secvențe decupabile pe axa temporală sunt deja „incluse” în simbolurile tradiționale (/a/, /e/, /r/ etc.), adevărata dificultate constă în surprinderea manifestării sistematice a variației *intensității și înălțimii*. Există analize ale domeniului suprasedimental al românei, a căror reprezentare grafică utilizează un procedeu de „mulare” a șirului de foneme pe sinusoida variației tonului (v. DM, HP).

1.4. Modelul nostru (v. DS), din interiorul căruia analizăm problema accentului secundar în română, este o *fonologie bidimensională*, un analog formal al unor reprezentări fonetice experimentale. Este un model „al acumulării” ce postulează configurarea ierarhică, pe mai multe niveluri, a semnificantului sonor, în funcție de repartizarea diferențiată a intensității globale a semnalului. Ierarhia acestor niveluri la care se manifestă *contrastul de intensitate* constituie cea de-a doua axă a reprezentării, asemănătoare sub acest aspect *teoriilor metrice* (v. VM:8-12).

2.0. Pornindu-se, în general, de la o reprezentare segmentală a unităților minimale constitutive și distinctive de la nivelul *cuvântului* (devenit un fel de prototip al semnului lingvistic), accentul în limba română este văzut în primul rând ca o caracteristică a acestui nivel (TD:10). Unitățile lexicale (izolate, bineînțeles – de aceea monosilabele „nu au accent”) sunt obligatoriu accentuate. Se vorbește, desigur, și de un accent *sintactic* (TL:75-77, EL), care, spre deosebire de cel *lexical* (TL:70), pare a fi obiectul unei alegeri semnificante în construirea unui enunț

adecvat (GA:468). Accentul lexical este pus în legătură, ca realizare fonetică, cu *intensitatea*, cel sintactic – fie cu *înălțimea*, fie tot cu *intensitatea* (IR:174, CE:130).

2.1. Limba română are accent *liber* (silaba accentuată ocupă poziții diferite de la un cuvânt la altul), spre deosebire de alte limbi care au accent *fix* (silaba accentuată ocupă aceeași poziție în toate cuvintele). Cea mai frecventă pare a fi accentuarea paroxitonă. În flexiunea nominală este (cu puține excepții) *stabil*, iar în flexiunea verbală este *mobil* (formele flexionare sunt diferite și / numai ca poziție a silabei accentuate față de sfârșitul sau începutul cuvântului, PR:100, OL:290, ȘA:341, AF:156).

2.2. În contextul în care *funcțional* la nivelul expresiei sonore înseamnă de obicei *distinctiv*, o caracteristică des amintită a accentului este faptul că „poate avea rol fonologic” (EL); distinge cuvinte sau forme flexionare: (DȘ, ȘA:345, SP:132, TL:73). De aceea mai puțin amintită este funcția principală a accentului, cea configurativă (contrastivă) (FF:265). În limbile cu accent fix ea este una de tip demarcativ (MD, GP:6), enumerativ (CL:107). În limba română ea are un aspect culminativ („identificăm segmentul”, FF:265).

2.3. Concentrarea atenției asupra funcției distinctive a accentului a dus la încercări de abstragere prin proba comutării a unei invariante accentuale / trăsături distinctive. Cei doi membri ai unei asemenea corelații, „rostirea intensă : rostirea nonintensă” (IM:134, GP:6, VF:39), ar contracta aceeași relație (cu silaba / vocala), interpretare combătută prin simpla enunțare a legii contrastului de intensitate: o silabă este sau tonică sau atonă, *funcție* de celelalte silabe cu care este articulată, cu care formează o unitate (AS:119, IR:173).

2.4. Dintr-o perspectivă mai formalizată, accentul (lexical) este considerat unitate suprasedimentară *intensivă* („caracterizează o singură silabă”) în opoziție cu intonația (unitate *extensivă*), care „caracterizează un segment fonic cu o extensiune mai mare decât o singură silabă” (AF:41-42). Silaba, ca unitate susceptibilă de a fi pusă în relief prin accentuare, se numește *unitate accentuabilă*, iar unitatea în limitele căreia se manifestă „funcția accentuării” – *unitate accentuală* (IR:170, cf. GP:12). Cu câteva excepții (*clitice*, „accentogene” sau nu, IR:172, GA:468) această unitate este identificată cu *cuvântul* (DT).

2.5. În cadrul unor anumite opoziții terminologice, accentul *lexical* mai este numit și *silabic* (DT), *fonetic* (CE:130), *tonic* (DOOM₂ cf. IR:174). Din perspectivă normativă acesta mai apare desemnat ca accent *tradițional* (PR:103) sau *gramatical* (TL:93).

2.6. La nivelul enunțului se discută un accent, numit, după natura lui sau după rolul care i se acordă, *sintactic* (DT), *al frazei*, *ocasional* (SP:105), *tonic* (IR:174), *muzical* (PR:96), *melodic* (DT), *de intonație* (CE:130); *logic* (FF:262), *intelectual* (AI:79), *de insistență* (SP:133), *afectiv*, *emoțional* (AI:79).

2.7. Considerată, pe bună dreptate, un aspect fundamental al tiparului fonologic al unei limbi, văzut ca *normă*, prozodia limbii române beneficiază și de o serie de *reguli* generale (pe lângă indicațiile punctuale, prezente în majoritatea

dicționarelor) privitoare la accentul lexical (v. ȘA), și chiar la cel „sintactic” (v. TL:75-77).

3.0. Referirile la *accentul secundar în limba română*, în lucrările pe care le cunoaștem, se polarizează către două puncte de vedere opuse:

- definirea, descrierea și exemplificarea manifestării acestuia;
- afirmarea inexistenței acestuia în română (spre deosebire de alte limbi).

Descrierea accentului secundar ca fapt de limbă / vorbire românească, ca și afirmarea inexistenței acestuia, se structurează, mai mult sau mai puțin explicit, în jurul câtorva idei:

3.1. **Unitatea de referință:** cuvântul (v. *infra*).

3.2. **Caracterul (1) obligatoriu / (2) facultativ al apariției:**

3.1.1. „[...] *se distinge* [s.n.] un accent de intensitate secundar” (DT); „*există și* [s.n.] un accent secundar” (PR:102); „[...] se observă că, pe lângă silaba care poartă accentul principal, *există* [s.n.] și silabe care mai au un accent secundar mai slab” (AI:77).

3.1.2. „Cuvintele polisilabice pot avea *pot avea* [s.n.], pe lângă accentul principal mai puternic (forte), și un accent secundar, mai slab” (DOOM₂:LI); „Cuvintele analizabile *pot avea* [...] două accente, unul principal – mai intens – și altul secundar – mai puțin intens” (OL:291); „În cuvintele polisilabice, pe lângă a.[ccent] principal, *poate apărea și* [s.n.] un a.[ccent] secundar” (EL); „[...] fenomene suprasegmentale care *pot lăsa impresia* [s.n.] că se poate vorbi de două sau mai multe accente, dintre care unul este principal, iar celălalt (ori celelalte) secundar” (IR:174); „Accentul [ ] *apare facultativ* [s.n.] (în variație liberă cu [ ]). Un cuvânt ca *anastasimatar* poate fi accentuat [anastasima'tar] sau [anastasima'tar]” (VF:60); „Pe lângă accentul de bază, unele cuvinte *pot să aibă și* [s.n.] unul sau mai multe accente *secundare*, de intensitate mai mică” (SP:133).

„Accentul secundar în cuvintele românești este doar incidental” (TL:91); „[...] un cuvânt are doar un accent” (TL:75); „fiecare cuvânt în română primește un singur accent” (TD:18); „un cuvânt are un singur accent de intensitate; al doilea accent, secundar, intervine doar în anumite cazuri speciale, de care, în principiu, se poate face abstracție” (FV:23); „[...] l'existence d'accents secondaires en allemand, en hollandais, en anglais, ce qui semble n'être jamais le cas dans les langues qui comptent les syllabes (le portugais, l'espagnol, l'italien, le grec moderne, le bulgare, le roumain [s.n.], l'ukrainien, le russe)” (TP:222).

3.3. **Condiții de apariție.** Apariția accentului secundar este pusă în legătură cu (1) *complexitatea* structurii fonologice și / sau a (2) structurii morfolexicale:

3.3.1. **Structura fonologică:**

3.3.1.1. *lungimea secvenței fonice:* „în cuvintele polisilabice” (EL); „în cuvintele lungi” (AI:77); „cu multe silabe” (DT); „în cuvintele plurisilabice mai întinse, a căror structură depășește 5-6 silabe” (IR:174); „atunci când numărul de silabe este mare” (VF:60); „intimidare, al șaptesprezecelea (ambele cuvinte *nu* primesc accent secundar, deși sunt mai lungi)” (TL:72).

3.3.1.2. *raportul cu silaba accentuată:*

3.3.1.2.1. *vecinătate imediată exclusă*: H. Tiktin (1905) „stabilește regula că atunci când un cuvânt are mai mult de o silabă neaccentuată [,] cea care nu e în imediata vecinătate a celei accentuate [,] primește un accent secundar, deci: *mînnunát, culègător, pásărè*” (PR:102). În afara lui *mînnunát* (pe care noi îl interpretăm ca #mí|nunàt#, v. *infra*) care poate fi considerat ca o actualizare a unei funcții „stilistice, relevînd, de exemplu, insistență” (CL:108), ultimele două exemple reprezintă, într-adevăr, „o pronunțare cu totul neobișnuită” (TL:89). O asemenea rostire întîlnim și într-un exemplu dat de EL: *sănătáte*.

„Regula” formulată de Tiktin corespunde unei realități *fonetice*, formulate din perspectiva unei fonologii bilineare. „În general, sînt mai puțin intense silabele care se află de ambele părți ale accentului (silaba mai intensă) și sînt, în mod alternativ, ceva mai mult sau ceva mai puțin intense cele care se găsesc dincolo de acestea două” (CL:107).

Ideea apare, cu diferite variații, în definirea (din punctul de vedere precizat) a accentului secundar: „un accent principal și unul secundar, despărțite între ele prin silabe neaccentuate, ca în *pèrspicacítáte*” (DT); „în special atunci când [...] distanța dintre prima silabă și silaba accentuată este mare” (VF:60); „două silabe accentuate nu se prea sufăr una imediat după alta” (PR:102); „[...] situație absurdă în care avem două silabe succesive accentuate” (TL:72); „cu excepția unor cuvinte compuse unde succesiunea pare posibilă: [port'hartá] [De fapt este #pórt|hàrtá#, cu tranziție nelegată, pentru că altfel ar fi, cel mai probabil, #porhàrtá#]” (VF:60).

3.3.1.2.2. *poziția față de silaba tonică*:

3.3.1.2.2.1. *anterioritate* (după exemplele analizate, pare a fi situația generală).

3.3.1.2.2.2. *posterioritatea*: exemplul dat de Tiktin se detașează ca o rostire bizară: *pásărè*. De asemenea, „exemplul” *șáptesprèzece* (/ _ _ ' _ _ /) din EL este, credem, nerealist. Ar putea apărea, în așa-numita accentuare contrastivă, atunci când „insistăm” asupra secvenței /spre/. De pildă, în forma pe care ar avea-o în modelul nostru: #șápte|spre|zèce# „adică nu #șápte|spră|zèce#”. Credem că rostirea neutră, obișnuită, este #șáptespre|zèce#, rostire ce contravine „regulii” privind poziția accentului secundar în compuse (cf. 3.3.2.4.).

3.3.1.3. *poziția față de limitele cuvântului*:

3.3.1.3.1. *la începutul cuvântului*. Accentul secundar apare în această poziție pentru că „în mod obișnuit accentul românesc stă pe partea finală a cuvântului, de obicei pe penultima silabă” (TL:71).

3.3.1.3.1.1. *pe silaba inițială*. Pare a fi situația cea mai frecventă: „adăugau un accent secundar pe prima silabă a cuvintelor românești” (TL:72); „au adăugat în mod regulat accentul adițional pe prima silabă în cuvintele cu mai multe silabe” (TL:72); „apare facultativ pe silaba inițială a cuvântului, în special când numărul de silabe este mai mare” (VF:61).

3.3.1.3.1.2. *pe silaba a doua* (mai rar): „este posibilă și accentuarea cu [ˈ] a celei de-a doua silabe: [ˌaˌnasˌtaˌsiˌmaˈtar]”; „a silabei postinițiale” (VF:60); „/amòrpròpriu/” (OL:291).

3.3.1.3.2. *la sfârșitul cuvântului*: pásăre (cf. 3.3.1.2.2.2.).

3.3.1.3.3. Dacă acceptăm exemplul din *EL* discutat mai sus, acesta ar constitui un caz de apariție a *mediană* a accentului secundar: / ˌ _ _ ˈ _ _ / . „Dans la plupart des langues les syllabes voisinant immédiatement avec la syllabe accentuée sont les plus faibles, et l'écho d'accent [= accent secundar, s.n.] tombe deux syllabes avant ou après [s.n.] l'accent lui-même” (GP:53).

3.3.2. *Structura morfologică* (și sintactică)

„Cuvintele simple au un singur accent” (OL:291); „Distribuția accentelor [ˈ] și [ˌ] este legată de structura *cuvântului*” (VF:60); „locul accentului *nu* este deci condiționat de funcțiunea morfologică sau sintactică, ci de cadența dată de urmarea cuvintelor [...] accentul secundar este de natură *prozodică* [s.n.]” (PR:102).

3.3.2.1. *în cuvinte derivate* (ca procedeu de evidențiere a prefixului): „dèzrădăcinàre, rèintegràre”; „Negația sub forma prefixului *ne-* poate fi neaccentuată, ca majoritatea prefixelor, sau poate fi accentuată: *néhotărât* [De fapt, nu / ˌ _ _ _ / , cf. *pàtimilor*, ci #nè|hotărât#]” (TL:74); „În situații determinate au accent și unele prefixe: *răs-* din *răsștiut, răsstrăbun, răssuna*” (OL:291).

3.3.2.2. *în cuvinte compuse*:

3.3.2.2.1. *propriu-zise*: „bàrbă-lătă, ùntdelémn, șàptezéci” (PR:102); „/bùnăstàre/ (bunăstare), /dùpamiáză/ (după-amiază)” (OL:291); „dar chiar în cuvinte compuse ca *șapte + zeci = șaptezeci* în care părțile componente pot fi cuvinte de sine stătătoare – având fiecare accentul său propriu – în cadrul cuvântului compus rămâne un singur accent” (TL:72); „De asemenea, interesează accentul care arată că avem a face cu o unitate în cazul compuselor de tipul: *míerte-fierte, gâta-gata, tâlmeș-balmeș, fúga-fuga*, deoarece ambele componente au un singur accent” (GA:468)

3.3.2.2.2. *tematice*: „càrdiovasculár” (OL:291).

3.3.2.3. *în locuțiuni*: „/áltădătă/ este transcrierea locuțiunii adverbiale *altă dată*, scrisă cu blanc” (OL:291).

3.3.2.4. În compuse este menționat ca accent al *primului* element: „la rolul de accent secundar scade cel din primul cuvânt al vorbelor compuse” (PR:102); „cuvintele formate cu elemente de compunere au accent principal pe componentul al doilea și secundar pe primul [aspect ignorat de *DOOM*₂]” (OL:291).

3.4. **Mai multe accente** (secundare și principale):

3.4.1. mai multe accente *secundare*: „în cazul unor cuvinte plurisilabice mai întinse [...] apar fenomene suprasegmentale care pot lăsa impresia că se poate vorbi de două ori mai multe accente, din care unul este principal iar celălalt (ori celelalte) secundar[:] *ànastàsimatàr, îmfogrànulomatòză*. [modul de notare ocolește

distincția accent principal / accent secundar” (IR:174); „astfel, în cuvinte compuse sau derivate avem adeseori câte un accent pe ambele elemente ale cuvîntului, de exemplu *rădioteleviziune* [...]” (AI:77); „cuvîntul poate primi (facultativ deci) mai multe accente [,] care se succed, alternând cu unul sau două accente [_]: [_ a ,nas ta ,si _ ma 'tar]” (VF:60). În lista *DOOM*₂ asemenea cuvinte au un singur accent!

3.4.2. *două accente principale* (lucru ce nu pare inadecvat într-o reprezentare – bilineară – a rostirii ca un șir de silabe): */áltădătă/*, cu două accente principale, este transcrierea unei îmbinări libere [De fapt, ori #áltă|dătă# ori #áltă|dătă#]; „există [...] *accente duble*, în afect, în exclamații: *mînunát* [cf. notarea corectă a lui Tiktin, ca și retranscrierea (ilustrativă pentru lejeritatea cu care se vorbește de două accente *principale* în aceeași unitate... accentuală) exemplului dat de același lingvist: *culegător*]” (TL:71). Odată ce vorbim de *articulare* (ceea ce presupune un *contrast*) și nu de un *șir* de silabe, două accente nu pot „caracteriza” aceeași *unitate*. Și Pușcariu vorbește de două accente principale, în afect, „în înjurături”: *mînunát, dúmnezéul lui!* (PR:105).

3.5. Formă lingvistică sau fapt de substanță:

3.5.1. Se afirmă că accentul secundar *distinge* între (v. OL:291-292):

3.5.1.1. *îmbinare liberă / îmbinare stabilă / cuvânt compus*:

- a) */áltădătă/*, „o altă informație” – două accente principale;
- b) */áltădătă/*, locuțiune adverbială – un accent secundar și unul principal;
- c) */altădătă/*, adverb compus „cândva” – un singur accent. Cf. „*altădată* (adv.) *áltădată / altădătă*” (TD).

3.5.1.2. „un verb de *paronimul* său [situație izolată]”: *răssună* vs. *răsuná*.

3.5.1.3. un compus *specializat* de unul devenit *uzual*: *tèlecomunicáții* vs. *telefón* [cf. însă 3.3.1.1.].

3.5.1.4. O aparentă opoziție binară, extrasă din prima distincție: „accentul secundar diferențiază un compus de o îmbinare liberă”: */bunăstăre/* și */búnăstăre/*, respectiv [cf. însă 3.5.1.1.].

Credem că compuse precum *bunăstare* se rostesc (1) #*bunăstăre*# iar sintagme precum cea paronimă – (2) #*bună|stăre*# sau (3) #*búnă|stăre*#. Anumiți lingviști (GI:38, IR:176) implică în distincția 1 : 2 / 3 *tranziția deschisă*, iar pentru 2 : 3 vorbesc de *accent sintactic* (PR:105, TL:75). Noi interpretăm distincțiile din aceste situații (și există manifestarea unei funcții distinctive aici, indiferent cât „cântărește” această diferență în planul conținutului) ca (v. DS: 151):

1 : 2 = *UA : UR*, nivel diferit de realizare a semnificantului;

2 : 3 = */ _ _ ' / : / ' _ _ /*, schemă ritmică diferită.

3.5.2. „Pe plan fonetic gradele de proeminență pot fi, se înțelege, mai multe, dar din punct de vedere structural (fonologic) nu există decât silabe accentuate și neaccentuate” (AS:119-120); „Accentul secundar nu are la noi un rol funcțional, ca în limba germană, unde există o deosebire semantică între *übersetzen* „a traduce” și

übersetzen „a trece peste o apă”. De aceea, poate, „nu e prea distinct în română” (PR:102); „ce qui est phonologiquement essentiel pour les langues à accentuation libre, c’est premièrement que cette mise en relief n’a lieu dans chaque mot qu’à un seul place, de sorte que le prosodème (ou la partie du mot) en question domine tout les autres prosodèmes du même mot.” (TP:221); „la présence d’une syllabe accentuée suppose nécessairement que toutes les autres syllabes sont inaccentuées : le trait « accent » ne peut se manifester plus d’une fois” (GP:10).

3.6. Rostire standard / nonstandard

3.6.1. Înțeles ca accent al *cuvântului* („simplu” / derivat / compus; „lung” sau nu), accentul secundar nu este, în mod direct, explicit, obiectul vreunei indicații ortoepice, cu atât mai mult cu cât apariția lui este văzută ca *facultativă* (v. 3.1.2.).

3.6.2. Acceptarea unei funcții distinctive ar implica și o anumită *regularitate* a manifestării accentului secundar: „Distribuția accentului principal și secundar și a accentului unic reflectă statutul dat de vorbitor unor secvențe pe care le consideră analizabile (îmbinări libere) sau neanalizabile (îmbinări stabile)” (OL:291).

Văzută în felul acesta și corespunzând oarecum unui aspect al *sistemului*, rostirea cu accent secundar s-ar putea „cristaliza” într-o *obișnuință* (= normă?) încadrabilă în influența univocă *scris* → *rostit*: „S-ar putea ca existența mărcilor grafice (cratimă și blank) de diferențiere în scris a acestor categorii să impună vorbitorului analiza cuvântului: ceea ce apare în accentuare ar putea fi o marcă fonetică” (OL:291).

Fiind un dicționar parțial ortoepic, în care unitatea de referință a „rostirii” este *cuvântul* ca secvență de grafeme și / sau cratime și / sau [!] blankuri (cf. **bună voie** (veselie) s. f., art. *bunăvoia*, g.-d., art. *bunăvoiei*), delimitat de... blankuri, *DOOM*₂ ignoră programatic acest aspect:

„**altădată** (odinioară) adv. [;] **altă dată** (în altă împrejurare) loc. adv.”
Sintagma *altă dată* („o altă informație”) face parte din categoria celor care nu sunt indexate (cf. însă ***bună stare** (stare bună) adj.+s.f. (totul este în stare ~)). Alăturarea ei ar fi irelevantă pentru problema discutată aici, din moment ce modul de notare (sublinierea literei vocalice = accent principal / dublă subliniere = accent secundar) *indică* două accente „principale”. Astfel că cele două semne (locuțiunea și sintagma), *heterofone* în *OL*, ar fi omonime.

3.6.3. Deducem din afirmațiile reproduse sub 3.3.2.4. că, deși facultativ, accentul secundar, odată realizat, *trebuie* să marcheze *primul* element al compuselor.

Lăsând la o parte posibilitatea inversă, aceea de rosti „emfatic”, cu accent principal pe primul element și cu accent secundar următorul (sau următoarele!), posibilitate actualizată *funcțional* (chiar dacă mai puțin frecvent, dar – mai important – în enunț) și nu în „rostirea” unei intrări de dicționar, această regularitate ar putea face obiectul unei standardizări explicite a *rostirii cuvintelor compuse*.

*DOOM*₂ nu formulează însă o asemenea normă, deși accentul secundar, (acolo unde este notat) apare doar la primul element.

3.6.4. Dacă raportul pozițional între accentul principal și cel secundar (în funcție de structura morfolexicală a semnului) nu este reglementat, sunt notate „la cuvintele compuse scrise cu cratimă [...] atât accentul compusului (chiar dacă este plasat pe un component monosilabic), cât și accentul fiecărui component polisilabic: **argînt-vîu**” (*DOOM*₂:XV).

Tehnica notării și renunțarea la conceptul de accent secundar (tocmai!) în aceste situații nu ne lămurește dacă este vorba de un accent unic (#argîntvîu# sau, mai degrabă #argîmvîu#) sau dacă acest „accent al compusului” este unul „principal” (#argînt|vîu#).

Dacă punem alături două cuvinte precum **câine-lup** și **Anul Nou**, deducem că „accentul compusului” în primul este pe *lup* pentru că, deși monosilabic, are notat un accent, iar în al doilea, pentru că componentul monosilabic nu are accent [oare?], este pe *Anul*. În schimb, care este accentul compusului într-un cuvânt precum **apă-neagră**? Este un accent unic: #apăneagră# (ca în #albăstreală#, adică /_ _ _ /)? Credem că mai degrabă avem #âpă|neagră#, și nu pentru că ar fi mai ușor de rostit, ci pentru că se manifestă aici aceeași conștiință a cuvântului care ne „împiedică”, de pildă, să rostim #âlbă|treală#.

De asemenea, tot structura planului conținutului, actualizată sau nu într-o situație, „impune” schema ritmică /_´_ / mai degrabă decât /_´_ /, „neagră” fiind elementul important.

Lăsând la o parte experiența rostirii / auzirii, doar plecând de la acest aspect putem deduce, de pildă, accentul / accentele unor sintagme (indexate și încadrate morfosintactic, din motive ortografice, desigur) precum: **apă plată** (s.f. + adj.), **apă de var** (s.f. + prep. + s.n.). Ultimul este, cu siguranță, #âpă|devâr# sau, mai rar, în tempo rapid, #apădevâr#. Într-o „citire greoaie” ar putea fi #âpă|dé|vâr#, dar în niciun caz #âpă|devâr# sau #âpădevar#, cum sugerează accentul „lexical”.

Notarea consecventă a accentului *lexical* (**apă**), amestecat cu un accent *al compusului* (**apă-neagră**) și cu ignorarea unui accent „al sintagmei” (**apă de plumb**) – deși semnificativul sonor al unităților din ambele categorii de semne înregistrate se realizează cel mai adesea printr-o *unitate ritmică* – ilustrează limitarea *DOOM*₂ la o „ortoepie lexicală”, aspect firesc pentru un dicționar (în corpus și tehnică) preponderent *grafonomic* și consecutiv fonologiei bilineare consacrate.

3.6.5. Pe lângă elementul de noutate față de *DOOM*, accentul compusului, care implică indirect conceptul de accent secundar, *DOOM*₂ continuă indicarea acestuia, precizând că este notat „la un număr mai mare de cuvinte, la care se fac mai frecvent greșeli în această privință” (p. XV), „[...] numai la unele formații cu elemente de compunere la care se pot produce ezitări sau confuzii” (p. C).

Caracterul *facultativ* al accentului secundar reiese din definirea acestuia: „Cuvintele polisilabice pot avea, pe lângă accentul *principal* (forte), mai puternic, și un accent *secundar* (mai slab)” (p. LI). De aici înțelegem că greșelile „frecvente”

nu se referă la rostirea *fără* accent secundar, ci (deducem) la *mutarea* accentului „independent” al primului element cel puțin bisilabic.

De pildă, **autovehicul**. Norma nu selectează una din următoarele două rostiri realizabile, (1) #autovehikul# și (2) #áuto|vehikul#, în sensul că ar recomanda-o pe cea de-a doua, ci combate, implicit, rostirea frecventă (3) *#áuto|vehikul#, ca și pe cea *#àuò# pentru #àuò# (cf. **auto** (*a-u*) adj. invar.). La fel #baktério|lògik# **bacteriologic**, despre care trebuie să presupunem că se aude și #báketriò|lògik# (cf. **bacterie**).

E greu de crezut, însă, că s-ar putea greși în cazul lui **aerodinamic** (v. *aerodinamic*, p. LI) și mai ales în cazul lui **aeroport**. Acesta din urmă, ca și **autobuz**, **heterofon** ș.a., se realizează (în afara „analizei” sau, particular, a „insistenței”) ca *unitate accentuală*: #autobùz# ca și #autonòm#. Rostirea #áuto|bùz# este rară, o dovadă în plus că așa-numitul accent secundar este *explicabil* prin caracterul analizabil al secvenței și nu *impus* de acesta.

Cuvinte de tipul lui *autobuz* sunt „mai puțin polisilabice” decât, de pildă, (1) **instituționalitate**, (2) **limfogradulomatoză** sau (3) **interdisciplinaritate** care nu au notat niciun accent secundar. Criteriile nu sunt, deci (v. *supra*):

- numărul mare de silabe (1);
- caracterul de cuvânt compus (2);
- statutul de derivat („lung”) cu prefix (3),

ci posibilele greșeli în *accentuarea formantului inițial*, astfel că DOOM₂ *nu normează* accentul secundar, ci doar „accentul”.

3.6.6. În schimb, indicând, fie și „la alegere”, pronunțarea **autobuz** [#áuto|bùz#] suntem foarte aproape de rostirea *#àuòbuz# (cf. #pàtimile#), adică tocmai de „deplasarea accentului spre începutul cuvântului” (p. LI), despre care, firesc, tot DOOM₂ spune că „trebuie evitată”.

Acest accent secundar, manifestat de fapt la nivelul *enuțului*, pare a fi, într-adevăr, originea unei tendințe care afectează o caracteristică de primă importanță a oricărei limbi:

„Distorsiunea accentuală constatată în comunicarea actuală rezultă dintr-o utilizare deviantă a accentuării emfaticе, care se manifestă prin e x c e s (ceea ce duce, de altfel, la anularea efectului de „evidențiere”), dar mai ales prin plasarea accentului emfatic pe p r i m a silabă a cuvântului indiferent de structura lui tonică [...]; prin frecvența sa în vorbirea spicherilor, care prin masiva lor prezență se constituie în „model” de exprimare, fenomenul devine periculos, afectând tiparele intonaționale ale limbii române, dar și, mai ales, structura accentuală a cuvintelor” (GC:223).

„Spicheri de la posturile de radio străine (persoane doar cu nume românești, dar fără simțul înăscut al limbii) și chiar spicheri și reporteri de la radio și televiziunea română [...] adaugă un accent secundar pe *prima* silabă a cuvintelor românești [...]. Dar prin mass-media greșeala se răspândește în întreaga țară, ceea ce reprezintă un mare pericol pentru specificul pronunțării românești” (TL:72-73).

3.6.7. De aceea această rostire „cu accent secundar” este considerată *nonstandard*:

– o rostire *incidentală* (spre deosebire de engleză – D. Chițoran, *ap. TL*:91). Având acest aspect, nu poate fi o *tradiție* (= normă) și, cu atât mai puțin, un „loc” în *sistemul fonologic*; un aspect al „vorbirii afective” (*SP*:133) irelevant pentru standard.

– o particularitate *regională* (Transilvania) (*TL*:91);

– în ambele situații, o *influență străină* (maghiară și germană) (*TL*:72);

4. Considerăm că raportarea *accentului* la *cuvânt* sau *frază*, demers specific unei fonologii *bilineare* preponderent lexicale, este expresia unui amestec de planuri, generator de dificultăți în interpretarea și reprezentarea unităților funcționale ale expresiei sonore. De asemenea, slăbirea contrastului către extremele unității accentuale (nu ale cuvântului!) este un fapt de *substanță* ce nu își are locul într-o descriere a *formei* expresiei sonore. Cu atât mai puțin într-un demers *normativ*, pentru că vorbitorul (în afara situațiilor – restrânse – când „analizează” rostirea) nu este conștient de schema accentuală (ca și de cea silabică). Și în niciun caz de o „imperfecțiune” a acesteia: diferența de intensitate între silabele neaccentuate. Percepe, însă, *forma* în actualizări precum *veselă*, asociată mental sau contextual cu *veselă*. O silabă „mai puțin neaccentuată” decât celelalte, aflată „la marginea” cuvântului, nu va face niciodată obiectul unei *tradiții*. De aceea o *prescriere* în acest sens este inutilă. Mai mult, ea poate avea un efect opus motivării.

BIBLIOGRAFIE

- AF Avram, Andrei, *Sur les types d'alternances phonologiques accentuelles en roumain* în RLL, XLII, no. 3-4, mai-août 1998, p. 155-158.
- AI Poghirc, Cicerone, *Accentul și intonația în Al. Graur*, (coord.), *Introducere în lingvistică*, București, Editura Științifică, 1972, p.75-80.
- AS Avram, Andrei, *Studii de fonologie romanică*, Editura Academiei Române, București, 2000.
- CE Calotă, Ion, *Mică enciclopedie a românei corecte*, București, Editura Niculescu, 2001.
- CG Guțu Romalo, Valeria, *Corectitudine și greșeală. Limba română azi*, București, Editura Humanitas, 2000.
- CL Coseriu, Eugenio, *Introducere în lingvistică*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1995.
- DM Dascălu-Jinga, Lucreția, *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- DOOM Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universității din București, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, EARSR, 1989.
- DOOM₂ Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al.

- Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- DT Constantinescu-Dobridor, Gheorghe, *Dicționar de termeni lingvistici*, București, Editura Teora, 1998, *accent* s.v.
- DS Drăghici, Ovidiu, *Un posibil model funcțional al semnificantului sonor în româna actuală*, in *Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice. Lingvistică*, XXIV, Nr. 1-2/2002, p. 149-152.
- DȘ Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, *Accent în* Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, [București], Editura Nemira, 2001, s.v.
- EL Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, *Accent în* Marius Sala, (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, s.v.
- FF Ionașcu, Al., *Fonetica și fonologia în ***Tratat de lingvistică generală*, București, EARSR, 1972, p. 239-266.
- FV Funeriu, I., *Versificarea românească. Perspectivă lingvistică*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
- GA Popescu-Marin, Magdalena, *Accentul, intonația, pauza și ritmul în Academia Republicii Socialiste România, Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966, p. 468-482.
- GI Gleason, H.-A., *Introduction à la linguistique*, Paris, Librairie Larousse, 1969.
- GP Garde, Paul, *L'Accent*, Paris, PUF, 1968.
- HP Horezeanu, Mihai, *O pragmatică contrastivă a intonației în engleză și română*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
- IM Ionescu, Emil, *Manual de lingvistică generală*, Ediția a II-a, [București], Editura ALL, 1997.
- IR Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- MD Mounin, George (coord.), *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, PUF, 1974, *accént*, s.v.
- OL Șuteu, Flora, Șoșa, Elisabeta, *Ortografia limbii române. Dicționar și reguli*, București, Editura Floarea Darurilor / Saeculum I.O., 1996.
- PL Boulakia, Georges, *Prozodie lingvistică în* Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Editura Babel, 1996, p. 264-278.
- PR Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II „Rostirea”, București, Editura Academiei Române, 1994.
- SC de Saussure, Ferdinand, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 1998.

- SL Sauzet, Patrick, *Linéarité* în „Recherches linguistiques de Vincennes”, n°28: La linéarité, <http://rlv.revues.org>.
- SP Ciobanu, Fulvia, Sfirlea, Lidia, *Cum scriem, cum pronunțăm corect*, București, Editura Științifică, 1970.
- ȘA Șoșa, Elisabeta, *Româna ca limbă străină – accentul*, în „Ion Coteanu. In memoriam”, volum îngrijit de Doina Negomireanu, Craiova, Editura Universitaria, 2000, p. 341-347.
- TD Tătaru, Ana, *Dicționar de pronunțare a limbii române – Romanian Pronouncing Dictionary – Rumänisches Aussprachewörterbuch*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999.
- TL Tătaru, Ana, *Limba română. Specificul pronunțării în contrast cu germana și engleza*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
- TP Troubetzkoy, N. S., *Principes de phonologie*, Editions Klincksieck, Paris, 1970.
- UN Boulakia, Georges, *Unități nesemnificative* în Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Editura Babel, 1996, p. 250-263.
- VF Vasiliu, Emanuel, *Fonologia limbii române*, București, Editura Științifică, 1965.
- VG Van der Veen, L. J., *Phonologie generative plurilineaire*, <http://www.lesla.univ-lyon2.fr>.
- VM Vaissière, J., *Les phonologies multilinéaires*, <http://www.cavi.univ-paris3.fr>.

RESUME

La présence du concept d'*accent secondaire* dans des ouvrages descriptifs ou normatifs du roumain est l'effet de la phonologie dite *bilinéaire*. Parce que « la chaîne », projection théorique du signifiant sonore, est prise comme réalité de la parole, établir un rapport entre l'accent et mot ne semble pas inadéquat.